

Bencze Géza

Kísérlet az Ormándi-berek lecsapolására (1814 – 1821)

Az elmúlt negyedszázadnyi időben ismét sok szó esett a Kis-Balatonról, annak az utóbb elmúlt negyed-évezrednyi történetéről, a vizének „rendezései”-ről és a ma is folyó „helyreállítás”-áról. A Balaton vízminőségének védelme érdekében megtett műszaki megoldások első lépcsőfokaként 1985-ben megkezdte működését a Zala Zalahídvég feletti egykori alsó könyökének vidékén kialakított Felső Tározó, az ún. Hídvégi-tó. A második ütemén, az egykori Kis-Balaton és melléköblözetei helyén kialakításra kerülő Alsó Tározó – a Fenéki-tó – kialakításán jelenleg is dolgoznak. A Zalától északra fekvő részeinek – az egykori Barna-tó és az Ingói-berek – elárasztása 1992-ben kezdődött meg.

A Fenéki-tó Zalától délre eső területén jelenleg is folynak a rendszer kiépítését célzó műszaki munkálatok. Ma a délre, a Kápolna-pusztáig húzódó terület újbóli vízzel történő elárasztásán, a mocsárvilág újratertésén dolgoznak, ugyanott, ahol majd' kétszáz esztendővel ezelőtt az első szervezett mocsár-lecsapolási és vízrendezési kísérletek történtek.

Ma a Zala Balatonhídvég alatti szakaszától délre a 7-es számú főútig, vagy tovább egészen Ormándpusztáig tartó lapos, csatornákkal és árkokkal szabdaltnak összefoglaló neve nincsen, minden település saját (olykor mesterségesen képzett) néven nevezi a határában fekvő berkét, berkes rétjeit. Az egykori Kis-Balatonhoz délről csatlakozó, egykor egységesen vízborította vagy alkalmanként és időszakosan vízjárta völgyet a XIX. század elején *Ormándi-berek*, vagy később *Kápolnai-ormándi-berek* névvel illették.

A két földrajzi tájegység, a Zalai-dombság és a Belső-Somogy elválasztó vonalát képezi az a hosszan elnyúló, lapos völgy, amelynek a közepén fut a Zala-Somogyi Határárok. A 24 km hosszúságú, szinte pontosan D-É futású vízfolyás ma szinte egész hosszában csatornázott, s az Ormándpuszta-Somogysimonyi vonaltól északra egészen a Zalába történő befolyásáig Zala és Somogy megyék között a megyehatárt is jelenti.

A Zala-Somogyi Határárok és melléke geomorfológiáját tekintve a Zalaapáti-hát és a Marcali-hát közötti, folyóvízi üledékekkel feltöltött, s még azon belül is É-D-i irányú párhuzamos völgyekkel szabdaltnak süllyedék közepén helyezkedik el, a balatonmagyaródi- és a sávolyi alacsonyabb, löszös-homokos dombhátak között. Az Ormánd-pusztától kis esésű, holocén-kori homokos, iszapos, tözeges üledékekkel kitöltött lapos és alacsonyfekvésű völgytalpra a fiatalabb földtörténeti idők folyamán a Balaton mélyen benyomulva alakította ki az egykori Kis-Balaton.

Az állandóan vízzel borított területének egykori határa délen egészen a Kápolna-pusztáig és Komárom között, Szökedencs magasságig húzódott, s legnagyobb kiterjedésekor nagyjából a 109 m A. f. magasságú szintvonallal határolt területeket érintette. A Balaton időnkénti magasabb vízállásakor a lapos völgybe még ennél mélyebben is benyomulhatott és nagyobb területeket is boríthatott időszakosan víz, s ehhez jelentős mértékben hozzájárulhatott a Kis-Balaton felé irányuló vízfolyások – a Balaton magasabb vízállásától függő – természetes, de nem utolsó sorban az elmúlt századokban az e kis vizekre telepített malomgátak mesterséges víz-visszaduzzasztása is. Az elmocsarasodott völgy lehúzódott így egészen Ormánd-pusztáig.

A legújabb-kori kis-balatoni vízrendezések előkészítő munkálatai során kibontakozott és a mai napig hullámokat verő hidrológia-történeti polémiában itt nem kívánunk állást foglalni. A vonatkozó – első sorban is a Balaton vízszintjeivel, vízállásaival kapcsolatos – szakirodalom lassan könyvtárnyi polcot is megtöltö.¹ A vitatott kérdések ellenére abban azonban valamennyien egyet értettek, hogy a Balaton vízszintje a jelenleginél jelentősen magasabb volt és alapvetően ez vezetett a kapcsolódó alacsony fekvésű völgyek és a mai Nagyberkek elmocsarasodásához.

A fel-felelevenedő vita azonban nagyban hozzájárult a kis-balatoni területek térképhistográfiájának,

vízrendezés-történetének, általános kultúrtörténetének érdemi mélységű feltáráshoz és eredményeinek közvételéhez. A víztározók jelenkori kialakításának előmunkálataihoz kapcsolódó alapos régészeti kutatások a Kis-Balaton vidékét régészeti szempontból a legfeljebb hazai kistájak közé emelték.²

Az azonban bizonyos, hogy a XVIII. századi, XIX. század-eleji magasabb vízállás során a Balaton vízszintje a mainál lényegesen magasabb, általában a 107 m A. f. magasság körüli volt. A minden vitában kiindulópontnak tekintett Krieger Sámuel-féle, vízszintezési adatokkal alátámasztott – ám illuzórikus – Balaton-lecsapolási terv térképe ennél valamivel alacsonyabb vízállásokat jelez, de a kis-balatoni déli öblözet nagyjából Kápolna-pusztáig akkor is vízzel borított volt.

Az évszázadokon át vízborította és vízjárta terület talán első leírása, az akkori állapotok megőrzése Bél Mátyás (1684–1749) nevéhez fűződik, aki Festetics Kristóf meghívására 1731 végén több hónapot töltött az uradalom balatonkeresztúri központjában.³ A Balaton tanulmányozása során beutazta a vidéket és részletesen írt az ormándi berekről is somogyi megyemonográfiájában:

„Az ormándi víz folytonos választóvonalat alkot megyénk és Zala megye között. Széltében és hosszában árasztja szét hajkait, mindkét oldalon sűrű nádasok nőnek be. Helyenként az egy mérföld szélességet és meghaladja, különösen, ahogy a tóhoz közelebb kerül. Ideérve, amint Botyán és Hidvég között szétterül, könnyen két mérföldet is eláraszt. És mivel ugyanitt a Szala mocsaraival is összefolyik, majdnem, hogy a tenger alakját ölti föl. Nehéz erre az utazás és csakis a helytel ismerősök tudnak e tájon közlekedni. Idegenek könnyen rejtett mélységekbe esnek, vagy úgyszólván járhatatlan ingoványba vesznek. Az egész vidék ugyanis mélyen át van nedvesedve és végeláthatatlan nádasokkal beárnyékolva... néhol a mély és iszapos helyen az átkelést a nádas is akadályozza... Itt kezdődik a Balaton tava.”⁴

Az állapotok a későbbi időkben sem javultak; a Kis-Balaton medencéjében és a hozzá csatlakozó berekben a vízállás a Balaton mindenkori vízállásától függött. A magasabb vizek idején nem csak a völgy legmélyebb részén szinte teljesen szétterülő Zala, hanem a lejtős oldalokról a völgybe torkoló patakok – akár a hóolvadások, akár a záporok, nagyobb esőzések idején – jóformán mindig kiöntöttek, s a terület lapos volta következtében onnan le- ill. elfolyini nem tudtak. A nagy kiterjedésű völgy legnagyobb része még a Balaton alacsonyabb vízállásai időszakában is legfeljebb a szárazabb nyári hónapokban volt valamire is használható, nyílt mód valamelyes haszonvételre.

Az utak messze kikerülték a mocsaras berket még a XIX. század elején is. Nyugatról kísérte a Zalaszent-

grótról induló és Balatonhídvégnél a Zala akkori torkolatánál lévő hosszú töltésen és egy nagy fahídon áthaladó és Ormánd-pusztáig menő – Császár Útnak is nevezett – kereskedőt, amely hangzatos neve ellenére sem volt kiépítve; „csak föld van földre hányva”.⁵ A kijelöletlen és árkolatlan földút a balatonhídvégi töltéstől a kápolnai-pusztai berek bal oldalán mindennél csak a szabad legelőn ill. a kiskomáromi és az ormándpusztai (ahogy akkor mondták: ormányhídi) erdőkön át haladt a somogyi határig, az Ormánd-pusztá határában folyó és ott malmot hajtó Patihíd-folyás (ez időtájt gyakran a Csernec névvel illetett patak) hídjáig.

A somogyi oldalon a Nagyberket messze délről kerülő Buda-kanizsai kereskedő-, majd postaút közeli-tette meg a berek alsó végét Nemesvidnél, ahonnan az előzőkhöz hasonló minőségű kapcsolat létezett Somogysimonyin keresztül – át a Vörös-folyás hídján – Ormánd-pusztáig. A vízállásos, mocsaras völgy keleti oldalán fekvő településeket Vörstől délnek haladó összekötő kiépítetlen földút – a zalai oldalhoz hasonlóan – nem a berek felőli oldalon haladt, hanem a Főnyed-nemesvidi homokos hátság keleti oldalán.

Egyetlen út mégis volt a berken át, Zalából Somogyba. A II. József-kori I. katonai térképfelvétel 1783-ban felvett lapján (Col. VI. Sectio 22.) egy bizonytalan vonalvezetésű gyalogút szeli át a berket a környezeténél valamivel magasabban fekvő Kápolna-pusztától kiindulva Sávoly irányába. Minden bizonynyal gátút, töltésút lehetett, amelynek részbeni feladata a kápolna-pusztai vízimalom részére történő vízbiztosítás volt. (A gát déli irányba kissé kihasasodó ívű vonala ma is létezik, ezen fut a tőzegtelepi, vagy ahogy Sávolyban nevezik, a Kápolnai út.)

A nagy kiterjedésű berek térképezését vezető Dyke kadét számára olyannyira érdektelen és haszonvehetetlen volt a terület, hogy a berek két partja között mindössze az említett gyalogutat ábrázolta, valamint néhány névtelen szigetet jelölt be a balatonmagyaródi ill. a főnyedi berekben. A két megye – ekkoriban még a berekben kijelöletlen – határát jelentő vastagabb vonalat is nagyjából a berek közepébe rajzolták, abba a berekbe, amelynek a helyi lakosoktól hallott nevét két helyen is beírták a felvételi lapra: „Ormány”, s tőle nem távolra „Ormányság”.⁶ Úgy tűnik, hogy ekkor csak ez az egy neve létezett a bereknek, s a Balatonhoz közelebb eső részhez a „kápolnai” jelző csak később tapadt.

A korban valamivel későbbi, a XVIII-XIX. század fordulójára körüli megyetérképek nem rendelkeznek érdemi információval a két megye határán fekvő berekről. Tomasich János zalai megyei mérnök 1792-es megyetérképén a valóságosnál keskenyebb, szalagszerűen ábrázolt berek nagyjából egységesen mocsaras

területet jelez. Mindössze a balatonmagyaródi határban fekvő szigeteken, illetve a már magasabban fekvő ormánd-pusztai határban található fás-bokros területek. A Ormánd-pusztától Balatonhidvégig szinte egyenes vonalú megyehatárt a zalai oldalon az ekkor Ormándi-víznek nevezett folyás kíséri, valóságosnál talán kissé határozottabb vonalvezetéssel. A térkép szerint ekkor Ormánd-pusztán nem található – a későbbi időkben többször említett – vízialom, egyedül Kápolna-pusztánál hajtotta malom kerekét az itt már ekkoriban is csatornára vett és gáttal elrekesztett patak. Nagy József somogyi megyei mérnök 1802-es megyetérképén még ennyi információ sem található, talán egyedül a berek alakhelyesebb rajza emelhető ki az amúgy nagyszerű alkotásból. E megyetérképeken kívül a két megye levéltárában sajnos egyetlen olyan községi úrbéri térkép sem található, amelyen a berek valamely érdemi részlete megjelent volna.

Bármelyik megyetérképet vesszük kézbe, szembe-tűnik a tavak, a folyók, a patakok elmocsarasodott melléke. Somogy vármegye 1802. évi közgyűlési jegyzőkönyvében olvasható is, hogy „...Somogy vármegyében nincsen oly terület, melynek valamely része, vagy a Dráva és Balaton vagy a megyei elsárosodott folyóknak (milyenek a Kapos, Rinya, Almás, Okor, Sió, Kanizsnica és számtalan más, azon helyek után elnevezettek, melyeken keresztül folynak) gyakori kiöntései vagy végre a lehulló csapadék s a völgyekből kiömlő vizek miatt sáros, mocsaras ne volna...”⁷

Nem volt ez másképpen a szomszédos Zala megyében sem. Hatalmas területeket foglaltak el a balatonmelléki lápok és berkek, az elmocsarasodott és elvadult folyóvizek olykor hatalmas, feliszapolódott árterei. A víz, a mocsár alapvető tájalkotó tényező a XVIII. század végén is. A vizek évszakos és időszakos változásainak, de főleg az áradásoknak kártételeit csak nehéz és megfeszített munkával lehetett helyrehozni, főleg ahol a több évtizedes gondozatlanság már a természetnek adta át a vizek mellékeit.

A XVIII. század második felétől a népesség és a megművelt földterületek gyarapodásával, de elsősorban is az uradalmi gazdálkodás térnyerésével párhuzamosan vidékünkön is megfigyelhető az addig megműveletlen, vagy haszonvételt alig nyújtó területeknek a mezőgazdasági termelésbe történő bevonása. A művelés tekintetében addig érintetlen, nagykiterjedésű, posványos-mocsaras területekre mindaddig nem gondoltak, amíg elegendő művelhető, vagy irtás útján viszonylag könnyen termővé tehető föld állott rendelkezésre. A majorsági gazdálkodás növekvő földigényének kielégítése kapcsán vetődött fel a vízviszonyok rendezésének a kérdése, a vízborította és vízjárta területek árvédelmi és vízhasznosítási újjászervezése.

A Kis-Balatonnal, az Ormándi-berekkel kapcsolatos vidéken először a Széchényiek balatonmagyaródi uradalmában hoztak intézkedéseket az 1800-as évek legelején a berek szélén elterülő vizenyős földek és rétek víztelenítésére, viszonylag egyszerű módon történő csatornázására, a nyert területek intenzívebb hasznosítására. Az uradalmi tisztartó feladatai közé tartozott a már elkészült csatornák tisztítása, jó karban tartása, sőt a kisebb csatornák elkészítése is. 1806-ban az uradalom szerződést kötött egy helyi árokásóval és alkalmazottaival (valamennyien jobbágyok) az uradalmi rétek mellett ásandó csatornára. Az 1813-ra elkészült vízlevezető árok egyben a határt is képezte Balatonmagyaród és Garabonc között.⁸

A Dunántúl-szerte végzett hasonló kisebb-nagyobb, ám ritkán összehangolt és így gyakran eredménytelen vízrendezések későbbi sikerét nagyban elősegítette az 1807:XVII. tc., amely lehetővé tette a magánosok (értsd birtokosok) költségén végzett vízmunkálatok társulati szervezetben történő végzését.⁹ A törvény lehetővé tette akár a megyehatárokon is átnyúló vízrendezési társulások alakítását. Ennek nyomán 1810-ben megalakult az első hazai vízszabályozó társulás, a – végső soron a távoli Ormándi-berekkel egy vízrendszeren lévő – Sárvízi Csatorna Társulat.

Mind Zalában, mind Somogyban már ezt megelőzően is történtek kisebb – többnyire a vízimalmok vízellátását biztosító, vagy a vizek kártételeit csökkentő ill. azokat megelőző – vízrendezések és szabályozások, de ezek elszigeteltek maradtak, soha nem álltak össze rendszerré még egyetlen vízfolyás mentén sem. Somogyban az Eszterházy-uradalmak, a mernyei piarista uradalom, majd a Kapos-menti birtokosok jártak elől a példával, Zala megyében elsősorban a Zala vízének és a mellékberkeinek lefolyását elősegítő munkák folytak már az 1700-as évek utolsó harmadától.

A Zala-menti elmocsarasodott, időszakosan vízzel borított völgyek közül is az egyik legkiterjedtebb az Ormándi-berek volt. A Balaton magas vízállásaikor járhatatlanná váló mocsár szinte megkülönböztethetetlenül egybeolvadt a Kis-Balatonnal. Megkapó képet rajzolt erről Vályi András, a pesti egyetem professzora az első magyar nyelvű ország leírásában: „Hidvégnél Szala pataka egyesül e tóval (a Balatonnal), ahol nagy nádas helyeket foglalván el, úgy látszik, mintha e folyóvíztől származna, mely bellyebb nagyobbra terjedvén annyira nevekszik, hogy hidasokon kell rajta által járni... Sok farkasok lakták e környéket, mivel az említett nádasokban alkalmas tanyájuk vala, kivált, midőn a Szala folyó Ormánd vizével eggyé válik, nagyon messze terjed”¹⁰

Az „Ormánd vize” itt már nem igazán folyóvizet, hanem a széles, lapos, szinte már esés nélküli völgy-

ben szétterült pangó vizeket, mocsaras-lápos sík területet jelentett, amelyet csak néhol tört meg egy-egy fás-bokros, szigetnek nevezett magasabb szárazulat. A területet is jól ismerő Farkas László Zala megyei alszolgabíró egy 1817. márciusában Széchenyi Pál balatonmagyaródi birtokosnak írott hivatalos levelében igencsak szemléletesen rajzolta le a község határának jelentős hányadát elfoglaló berket: „Eddig a Vidi, Vörös folyási és Ormándi vizek több mellékes egyenetlen Víz Csatornyákon és Motsárokon lassandan a' Balaton felé folydogálván, még a' Magyaródi Határt el-érték volna, több apró tavakba és Zsombékos Tó Fenekekbe ell-széllednek; ezen Vizeknek leg nagyobb mennyisége tehát rész szerént azon Mocsárok el nyelése, rész szerént ki gőzölgése által, minekelőtte a Magyaródi Határba jöhetnek, nagyobb szerint elenyészik, sőt a Nemes Vidi és Vörös folyási Vizeknek mintegy fele a' Sávolyi Határban két felé ágazván, egyike Főnyed és Vörs felé adja magát és a Magyaródi Határt elkerüli.”¹¹

Az ilyen állapotok megszüntetése, a mocsár lecsapolása és nem utolsósorban a berek leendő hasznosága érdekében is a „Kápolnai, Ormánhidi és Dentsi Földes Uraságok” (nevezetesen a kápolna-pusztai pesti szeminárium uradalom, Somssich Pongrác és a Véssey familia) folyamodvánnyal fordultak az ekkor már több vízrendezési munkálattal is foglalatkoskodó Somogy vármegye közgyűléséhez. A vármegye 1814. augusztus 17-ei közgyűlésén megtárgyalta és helyben hagyta a beadványt. A kérdést már csak azért is fontosnak tartották, mivel az eleddig legfeljebb csak néha kaszállható és többnyire haszonvehetetlen berek *Zala és Somogy megyék között a soha pontosan ki nem jelölt megyehatárt is jelentette.* Ez ügyben át is írtak Zala megyének, hogy a tél folyamán a berek befagyásával a jégre menve Somogysimonyitól a Balatonig közösen jelöljék ki a megyehatárt.¹²

Zala kedvezően fogadta a kérést és még az év decemberében elrendelte, hogy a megyei kiküldöttek (Csertán Károly alispán és Farkas László alszolgabíró) a feladatot a háromtagú somogyi kiküldöttel egyeztetve, velük egyetértésben mihamarább végezzék is el.¹³

Zala megye ekkorra már elkötelezte magát az Ormándi-berekkel összefüggő Zala és a Balaton vízrendezése mellett, ugyanis éppen 1814. október 12-én folyamodott a Helytartótanácshoz, hogy a Mura menti szabályozásokhoz királyi biztosnak kinevezett gr. Amadé Antal vasi főispán hatáskörét a Zalára és a Balatonra is terjesszék ki.¹⁴

Somogy megye is igen fontosnak tartotta a berek rendezésének a kérdését. Már az 1814. augusztusában tartott megyegyűlésből utasították Török Ferenc megyei mérnököt, hogy térképezze fel a berket és környékét, végezze el a vízszintezési méréseket az

ormánd-pusztai malomtól a Balatonig, készítsen térképet a javasolt csatornákkal és számítsa ki a várható költségeket. Elrendelték, hogy a szerződött árokásokkal kivitelezendő főcsatorna lehetőleg a két megye addig soha ki nem jelölt határvonala is legyen egyben. Kimondták továbbá, hogy az újbóli elmocsarasodás megelőzésre az elkészült főcsatornára sem malmot, sem pedig gátat nem lehet majd építeni.

A mérnöki tervek és költségvetések remélt gyors elkészültében bízva már 1815 elején tervezték az ásási munkálatok megkezdését, mivel az érdekelt birtokosoknak akkorra már be kellett fizetniük a kivetett összegek első harmadát a társulás felállítandó közös pénztárába.

A vármegye hivatalának sietségét nem követték az azonnali tettek. Nem tudni miért, de közel két évig szinte semmi nem történt. 1816. júliusában a somogyi közgyűlésnek újlag utasítania kellett Jankovich Xavér Ferencet és kiküldött-társait az előmunkálatok folytatására, amiről most már beszámoló jelentést is kértek. Sürgetésükre Török Ferenc befejezte a berek felmérését és a rendezhetőségéről szóló műszaki leírást a hozzá csatolt térképpel együtt tapsonyi lakóhelyéről 1816. december 27-ei keltezéssel megküldte a vármegyének. A késésben közrejátszhatott az a nagy – valószínűleg heves esőzések okozta – „áradás” is, aminek következtében a berek menti falvak egy részében – Vörs, Főnyed, Sávoly, vagy távolabb Balatonkeresztúr, Tikos – a termés elpusztultával éhínség lépett fel.¹⁵

Török műszaki leírása alapvetően a berek rendezhetőségéből indult ki. A széles, lapos völgynek a Balatonhoz közeli részein mérései szerint alig talált érdemi esést, a balatonmagyaródi határban ez mindössze egy láb és két hüvelyk (0,37 m), a kápolna-pusztai határ hosszában, nagyjából arányos völgytalp-emelkedés mellett viszont a tekintélyesnek tekinthető 3 öl és 13 láb (6,25 m) volt. Az igencsak ellaposodó ormándi határban ismét igen alacsony értéket, 9 hüvelyknyi (0,24 m) szintkülönbséget mért. Ez azt jelentette, hogy a mintegy 4,5 km-es balatonmagyaródi szakaszon a vízszint esése kb. 8 cm volt kilométerenként, azaz szinte állt a víz. A 11,2 km hosszú, lejtősebb kápolna-pusztai határban közel 56 cm volt az egy kilométerre számítható esés, s az ormánd-pusztai három kilométernyi szakaszon ismét szinte csak állt a vízimalom gátja alól elfolyó víz az itt is kb. 8 cm/kilométer lejtés mellett.

A terv a balatonmagyaródi, a főnyedi és a vörsi berket csak a Balaton vízszintjének érdemi csökkentése után tartotta sikeresen kiszáríthatónak. A tervezet térképén ennek ellenére a Balatonmagyaródi és Főnyed között vezetendő középső főcsatorna – a főnyedi határban tervezett két villás elágazású mellék-

csatornájával – egészen a Kis-Balatonig tart. A részletes községi, úrbéri térképek hiánya miatt pontos területszámítások nem készültek, de a mérnök becslése szerint a szabályozással a két megyében kb. fele-fele arányban összesen 5690 hold területet lehet haszonvetővé alakítani.

Török a maradéktalan ár- és vízmentesítés, a majdan vízhasznosítás érdekében a fő- vagy szárító csatorna mellett a völgytalp két szélén övcsatornákat tervezett, alkalmazva a jeles Sárvíz-szabályozó mérnök, Böhm Ferenc e korban már másutt is felhasznált ún. „vízfélreszorítás elvé”-t.¹⁶ A két mellékárkot a berken kívül, a völgytalp már szárazabb szegélyén kívánta kiásatni, hogy azok a völgy közepén húzandó főcsatornánál magasabban haladva, – az egyébként nem nagy számú és jelentéktelen – befolyó mellék-vizeket összegyűjtsék. Érdekessége a tervnek, hogy a völgyfőnél az ormánd-pusztai malom két vízgűjtő tavát tápláló két patakot eltávolította egymástól, s az Ormándi vízfolyást (másutt Csernec-nek is nevezik) a zalai, a Vörös folyást pedig ezután a somogyi oldali mellékcsatornába kívánta bevezetni. A két öl (kb. 3,8 m) szélességű somogyi oldali árok a főnyedi határban belevezett az állandóan vízborította berekbe, a kisebb esése és lassúbb vízlevezetése miatt két és fél öl (kb. 4,75 m) szélesre tervezett zalai oldalcsatorna pedig az egykori kápolna-pusztai malomcsatorna felhasználásával csatlakozott a főcsatornába, még Balatonmagyaród határa alatt. Valamennyi csatorna tervezett négy és fél láb (kb. 1,45 m) mélységét elegendőnek tartotta még a hirtelen hóolvadások, vagy lezúduló nagyobb záporok vízének elvezetésére is.¹⁷

Költségbecslése csupán a két oldalcsatornára vonatkozott, ezek költségeit összesen 64.425 forintba számolta, valamint emellé a kor szokásának megfelelően az árokásók természetbeni juttatásai: további 522 pozsonyi mérő gabona és 400 akó bor. A berek közepén vezetendő főcsatorna nyomvonalát Balatonmagyaródig ugyan berajzolta Török a térképre, de az érdekeltek úgy döntöttek, hogy arról, annak munka- és költségigényéről mindaddig ne essen szó, amíg – az év nagy részében járhatatlan a berekben – a két megye közti elhatárolást meg nem ejtik.

A munkálatok lendítése érdekében Somogy vármegye 1817. február 10-ére a pesti Központi Szeminárium kiskomáromi uradalmi központjába hívta össze a két megye küldötteit a határjárás megejtésére és a megyehatár véglegesítésére. A határnapon a zalai küldöttek az enyhe időjárásra hivatkozva nem jelentek meg, mondván a gyenge jégen úgy sem lehet a járhatatlan berekbe bemenni. A hiánytalan létszámban megjelentek viszont a somogyi küldöttek és a települések ill. birtokosaik képviselői (Vörs – gr. Saller Judit; Főnyed és Sávoly – gr. Festetics György; Szökedencs

– Véssey család; Csákány – közbirtokosság; Nemesvid – közbirtokosság; Somogysimonyi és Gárdos-pusztá – gr. Festetics Imre; Ormánd-pusztá – Somssich Pongrác; Kápolna-pusztá – pesti Központi Szeminárium kiskomáromi uradalma; Balatonmagyaród – gr. Széchenyi Pál), valamint Zala megye részéről Póka Antal, Somogyból pedig Török Ferenc megyei tisztii mérnökök.

A megjelentek elfogadták Török részletesen ismertetett és hat példányban szétosztott lecsapolási tervezetét és határoztak a munkálatok mielőbbi elkezdéséről is. Igazából csupán gr. Festetics Imre fogalmazta meg aggályait a tervek vízszintezési méréseinek pontosságát illetően. Kérte a döntés elhalasztását mindaddig, amíg kellően át nem tanulmányozták a terveket és megfontoltan nem döntöttek, mivel szerinte a berekbeli földjeinek vízmentesítése aránytalanul nagy költségekkel jár és biztos benne, hogy csak gyenge hasznot fog hozni.¹⁸

Festetics levele megbontotta a terv melletti addigi egységes kiállást. Elsőnek – az egyébként a leghosszabb berekzakasszal rendelkező – kiskomáromi szemináriumi uradalom kérte, hogy a lecsapolási költségeket ne a kiásandó csatorna hossza szerint osszák fel, hanem a kiszáritásra kerülő és majdan haszonvetővé fordítható terület nagysága szerint. A Kis-Balatonnal közvetlenül határos Vörs, Főnyed és Balatonmagyaród birtokosainak képviselői pedig aggályukat fejezték ki, hogy vajon a kiásandó csatornák nagyobb esőzések idején be tudják-e fogadni a felülről jövő vizeket, s ha igen, azt a Kis-Balaton magas vízál-lásakor hová fogják vezetni? Egyértelműen támogatnák a tervet, ha az összefüggene a Balaton magas vízszintjének lejjebb szállításával, hisz' ekkor akár tízezer holddal is több területet nyerhetnének a legalacsonyabb fekvésű főnyedi és vörsi határban.¹⁹

A két hónappal később tartott újabb kiskomáromi érdekeltségi tanácskozáson csaptak össze először az egymástól jelentősen különböző érdekek. Meghallgatták a másik szakember, a területet Festetics-uradalmi mérnöki működése idején jól megismerő, egyébként meg a somogyi Nemesviden ekkor is közbirtokos Póka Antal zalai tisztii mérnök véleményét, aki kétségeit fogalmazta meg somogyi kollégája vízszintezési méréseinek pontosságát illetően. Helytelennek tartotta a tervezett főcsatornának nem a berek meghosszabbított középvonalában, hanem a Balatonhídvéghez közel tervezett bevezetését a Kis-Balatonba. Hangsúlyozta, hogy a berek felső és középső részének a kiszáritása a tervek szerint az alsó települések – Balatonmagyaród, Főnyed és Vörs – kárára fog történni, mivel a felülről jövő vizek ezek határait tovább mocsarasítják.

Ugyanezen okból gr. Széchenyi Pál balatonmagya-

ródi birtokos mindaddig nem is támogatja a lecsapolást, amíg a mindhárom tervezett csatornát bele nem vezetik a Balatonba úgy, hogy a főcsatorna egészen a torkolatáig a határ legyen a két megye között. A leghevesebb vitát – a terveket már a kezdetektől ellenző – gr. Festetics Imre, Somogy-simonyi és Gárdos-pusztai földesura váltotta ki, aki továbbra is ellene mondott az egész lecsapolásnak. Képviselője által felolvasott levelében – a tanácskozás jegyzőkönyve szerint – „olyan dicstelen kifejezéseket” használt, hogy a küldöttség azt nem is mellékelte a jegyzőkönyv irományaihoz. A nemesvidi közbirtokosság jelen lévő képviselője pedig egyszerűen kijelentette, hogy a főcsatorna kiásásának költségeihez nem járulnak hozzá.

Mindezek ellenére a két megye jelenlévő küldöttsége megalakultnak tekintette az Ormándi-berek szabályozásában érdekelt társaságot, igazgatókká Somssich Pongrácot és Stephaits Józsefet, a mérnöki munka igazgatójává pedig Török Ferencet nevezték ki.²⁰ A túl laza, lényegében a kiküldött vármegyei bizottságok alkalmi munkáján alapuló társulás nem teremtett olyan szervezeti kereteket a munkának, amelyek akár a Sárvíz, akár a más folyóvizek szabályozásánál létrehozott királyi bizottságokat jellemezték. Zalának eddig ilyen tapasztalata nem is volt, Somogy megye pedig nem tanult a saját kárán sem, mivel a hasonló laza szervezeti keretek, vagy éppen a nem kellő eltökéltség miatt ekkoriban már egy évtizede vesződtek a Kapos somogyi szakasza – egyébként ekkor sikertelen – szabályozásával.²¹

A csatornaásás munkájának végzésére már 1817. nyarán szerződést kötöttek bizonyos Teifl (Taiffel) Tamás kiskomáromi illetékességű (jobbágy) árok-metsző bandagazdával, aki „elegendő legényekkel” együtt vállalta, hogy megássa a két oldalcsatornát Ormánd-pusztától kiindulva a somogyi oldalon a főnyedi határig, a zalain pedig az elbontott kápolnapusztai vízimalom helyéig. A két csatorna munkadíjaként az eredeti tervek számításánál jóval kisebb összegben, készpénzben fizetendő 57.183 forintban, valamint a még kevesebb 220 pozsonyi mérő gabonában és 73 akó borban állapodtak meg.

A szabályozásban érdekelt birtokosoknak az összeg egyharmadát szinte azonnal, második harmadát pedig még az év augusztusában be kellett volna fizetni a felállított közös pénztárba. A fennmaradó egyharmadnyi összeget elegendőnek vélték a főcsatorna kiásására.²² Nem hamarkodták el azonban még az összegek községenkénti felosztását sem, mivel vártak a Somogy megye által a Helytartótanácsához felküldött szabályozás tervek jóváhagyására. Helyette 1817. decemberében a kiegészítések sorának bekérése érkezett a megyéhez, amit továbbküldtek Zala megyének is.²³

A munkával megbízott két megyei mérnök egyéb

elfoglaltságai miatt is a feladattal azonban csak 1818 nyarára készült el, de jelentésükben a korábbi véleményüket erősítették meg. A Helytartótanácsnak azt az utasítását, hogy a főcsatornát a Kis-Balatonba való bevezetésig tervezzék meg, feleslegesnek tartották. A tapasztalatok alapján tudták, hogy a tartósabb keleti és északi szelek a Balaton vizét a Kis-Balatonban 40-50 cm-rel is megemelik, azaz semmi esélyt nem láttak a Balaton magas vízállása mellett a Kis-Balatonnal közvetlen összeköttetésben lévő balatonmagyaródi, vörsi, valamint a főnyedi lápok és berkek víztelenítésére.²⁴

Az uradalmi gazdálkodás megteremtésében a vidéken talán leginkább elől járó és a nagyhatárú kápolnapusztai mocsaras területek lecsapolásában és haszonvehetővé tételében leginkább érdekelt kiskomáromi uradalom a társulás tehetetlenségét is látva, maga cselekedett. A mérnöki rajz alapján a teljes határa hosszában megásatta a tervezett oldalcsatornát a volt kápolnapusztai malomtól felfelé az ormánd-pusztai határig. A költségszámítások nagy bizonytalanságát jelzi, hogy a munkálatok 23 ezer forintra rúgó összege jelentősen, mintegy 50 %-kal felülmúlta az uradalomnak a tervekben szereplő hozzájárulása mértékét. Az üzemterv szerint gazdálkodó uradalom azonban nem sokallta a befektetett pénzt, mivel tapasztalataik szerint a kiásott új csatornaszakaszon a víz esése – az eredeti Török-féle méréseket igazolva – olyan jelentős volt, hogy azt akár két malom működtetéséhez is elegendőnek találták.²⁵

Az 1818. július 27-én – társulás otthonának tekintett – Kiskomáromban megjelent küldöttségek a még alig megkezdett munkák felgyorsítása érdekében, de azért is, hogy egyes birtokosok ellenérdekeltségét oszlassák, kimentek a berekbe, megkezdeni a megyehatár már évtizedekkel azelőtt elhatározott kijelölését. Eddig az időpontig nem volt kijelölt megyehatár a Kis-Balaton és a völgyfőn fekvő Ormánd-pusztai malomgát között. A korábbi térképeken tetszőlegesen, de többnyire a berek középvonalában húzták meg a vonalat. Az 1818. július 27-ei első határjárás jegyzőkönyvében rögzítették, hogy addig a *határvonal soha nem volt egyenes, de kijelölve sem volt.*

A szokásos határjárások mintájára kétszerre bejárták és lemérték, ki- és megjelölték a megnevezett tereptárgyak egymáshoz viszonyított irányát, távolságát és mindezeket jegyzőkönyvbe mondták. A korban szokásos száz ölenkénti (kb. 190 m) határcövekeket csak 1818 ősztől verték le a berek 1,5-2 m vastagságú, hol tőzeges, hol ingoványos talajába. Török Ferenc somogyi mérnök erről szóló térképét és a határjárás jegyzőkönyvét – hozzáátéve a szabályozási terv kért kiegészítéseit is – a két megye jóváhagyás végett megküldte a Helytartótanácsnak.

A Helytartótanács Építési Főigazgatósága a lecsapolás tervét a kiegészítésekkel elfogadta és a jóváhagyó döntést a Somogy megyének visszaküldött térkép felső szegélyre rá is vezették, a megyehatárt kijelölő térképet pedig – az abban foglaltakat ugyancsak jóváhagyva – a helytartótanácsi levéltárba helyezték.²⁶ Az Ormándi-berek vízrendezésének felsőleg történt jóváhagyása azonban csak a megyehatárt is jelentő középső főcsatorna megásásáról szólt, felszólítva az érdekelt Zala és Somogy megyéket, hogy a feladat megoldásán „egyetértőleg munkálkodjanak.”

A helytartótanácsi leirat, amely előírta, hogy a főcsatornát a Balatonmagyaród-kápolnai határtól egészen a Kis-Balatonig kell kiépíteni, végleg megosztotta a birtokosokat. A késlekedve, csak 1819. május 24-én Ormánd-pusztára összehívott küldöttségi értekezleten egyöntetűen amellet foglaltak állást, hogy az előírt csatornaszakaszt semmiképpen nem ásatják ki addig, amíg a Helytartótanács az eredeti elképzelésüket jóvá nem hagyja.²⁷

A zalai küldöttek ekkor már amúgy sem erőltették az ügyet, mivel alig voltak érdekelve a lecsapolásban: a kiskomáromi uradalom már megásatta kápolnapusztai határában a számára fontos oldalcsatornát; Balatonmagyaród szóba sem jöhetett a balatoni vízszint-csökkentésig; a legfelül fekvő ormánd-pusztai uradalomban meg amúgy is a somogyi Somssich Pongrác volt a birtokos. Zala figyelme ekkor a nyugatfelől szomszédos Miháldi-patak berkének, valamint vele összefüggésben a Zala alsó kanyarulatának elmoszárásodott területeinek rendezése felé fordult. 1819-re el is készült Póka Antal zalai megyei mérnök

– az Ormándi-berek lecsapolásához nagyban hasonló – terve, de az itteni vízrendezési munkák ekkori végzéséről nincsen tudomás.²⁸

A két megye 1820 elején tett még egy utolsó kísérletet a szabályozási munkák feltámasztása érdekében. Új megyei küldöttségeket neveztek, de ezek érdemi munkát már nem végezhetek.²⁹ Minden abbéli igyekezetük, hogy a munka folytatására rávegyék az érdekelt birtokosokat, kárba vesztett. Hiába készített 1821 nyarán Póka és Vörös mérnök egy újlag átdolgozott tervet, a minimálisra zsugorodott program sem kellett már az érdekelteknek. A somogyi küldöttségvezető, Tallián Boldizsár másodalispán is azon a véleményen volt, hogy felesleges már tovább „az időt és a forspontot pazarolni”, az Ormándi-berek kiszáritására megkezdett munkálatoknak vége szakadt. Véleménye szerint is majd csak a *Balaton vízszintjének végleges csökkentése után* lehetséges a folytatás, amikor is a berek felsőbb részei maguktól kiszáradnak, s ekkor már a Kis-Balatonnal közvetlen kapcsolatban álló mélyebb területeken is mód nyílhat az érdemi hasznát eredményező vízrendezésre.³⁰

Így ért véget az Ormándi-berek kevés sikert, de annál több kudarcot eredményezett, közel hét esztendőig tartott vízrendezési kísérlete. Járatlan úton jártak a megyehatáron átnyúló, közös munka társulati jellegű szervezésében, még járatlanabban az ilyen munkák végzésében. Céljuk és szándékuk megfogalmazása azonban számos tanulsággal szolgált az ezt követően röviddel meginduló Zala szabályozási munkálatok társulati jellegű végzéséhez, majd utóbb a folyót kísérő mocsaras völgyek sikeresebb vízrendezéséhez.

Jegyzetek:

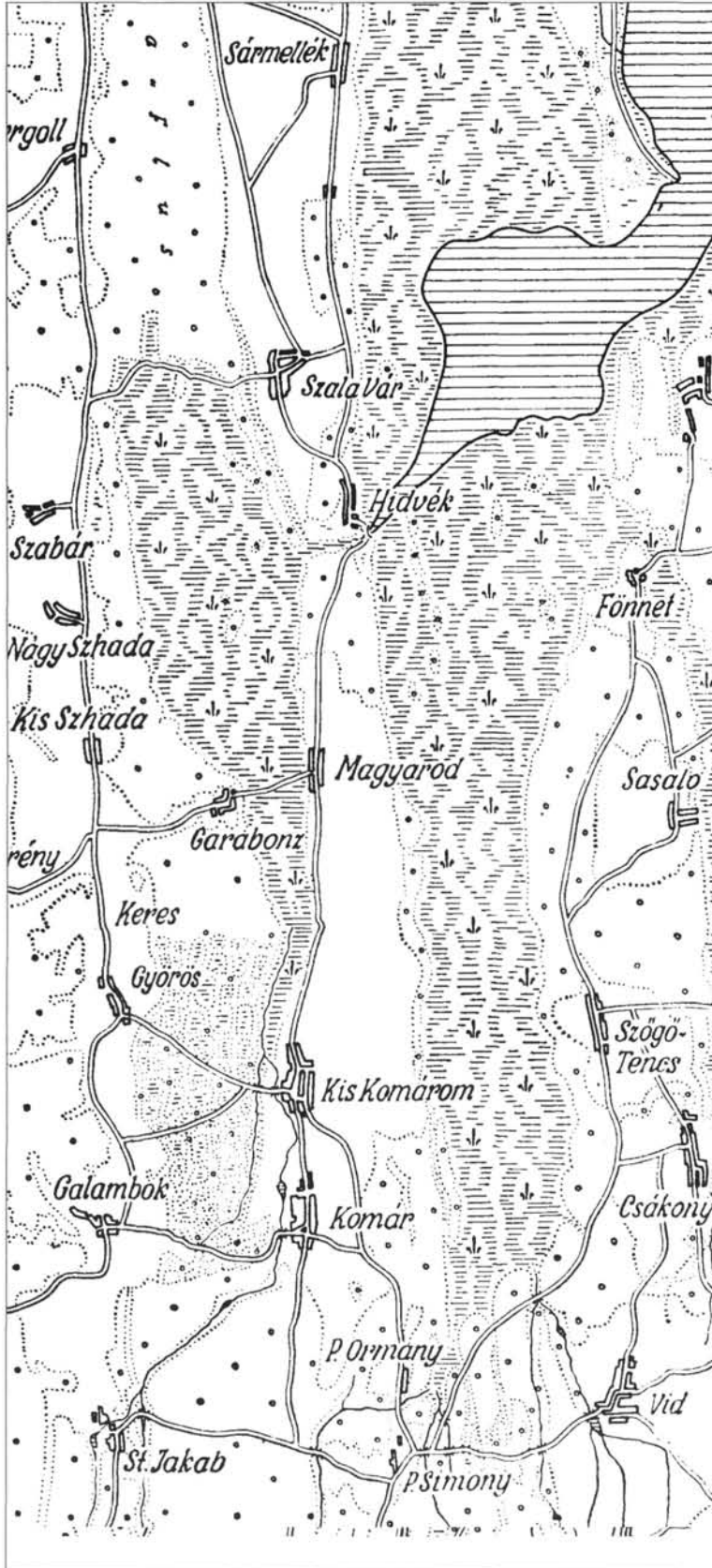
¹ A teljesség igénye nélkül: Sági Károly: A Balaton vízállástendenciái 1863-ig a történeti és kartográfiai adatok tükrében. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 7. Veszprém, 1968. 441–468. old.; Dr. Bendefy László – Dr. V. Nagy Imre: A Balaton évszázados partvonalváltozásai. Bp., 1969.; Bendefy László: Egy természettudományi vonatkozású régészeti vita margójára (Hozzászólás dr. Sági Károly írásához). Földrajzi Értesítő XIX. 1970. 3. füzet 365–368. old.; Uő: Természeti és antropogén tényezők hatása a Balaton vízállására. Föld-

rajzi Értesítő XXI. 1972. 3. füzet 335–358. old.; Lotz Gyula: A Balaton vízszintje a XIX. század első felében. Vízügyi Közlemények, 1973. 3. sz., 337–341. old.; Uő: A Zala első rendezési tervének mérési adatai a Balaton 1840 előtti vízszintjeire. Földrajzi Értesítő XXIII. 1974. 2. füzet 263–274. old.; Uő: A Kis-Balaton múltja és jövője. Zalai Gyűjtemény 8., Zalaegerszeg, 1978. 159–174. old.; vagy legújabban Virág Árpád: A Balaton múltja és jelene. Bp., 1998. 394–416. old.

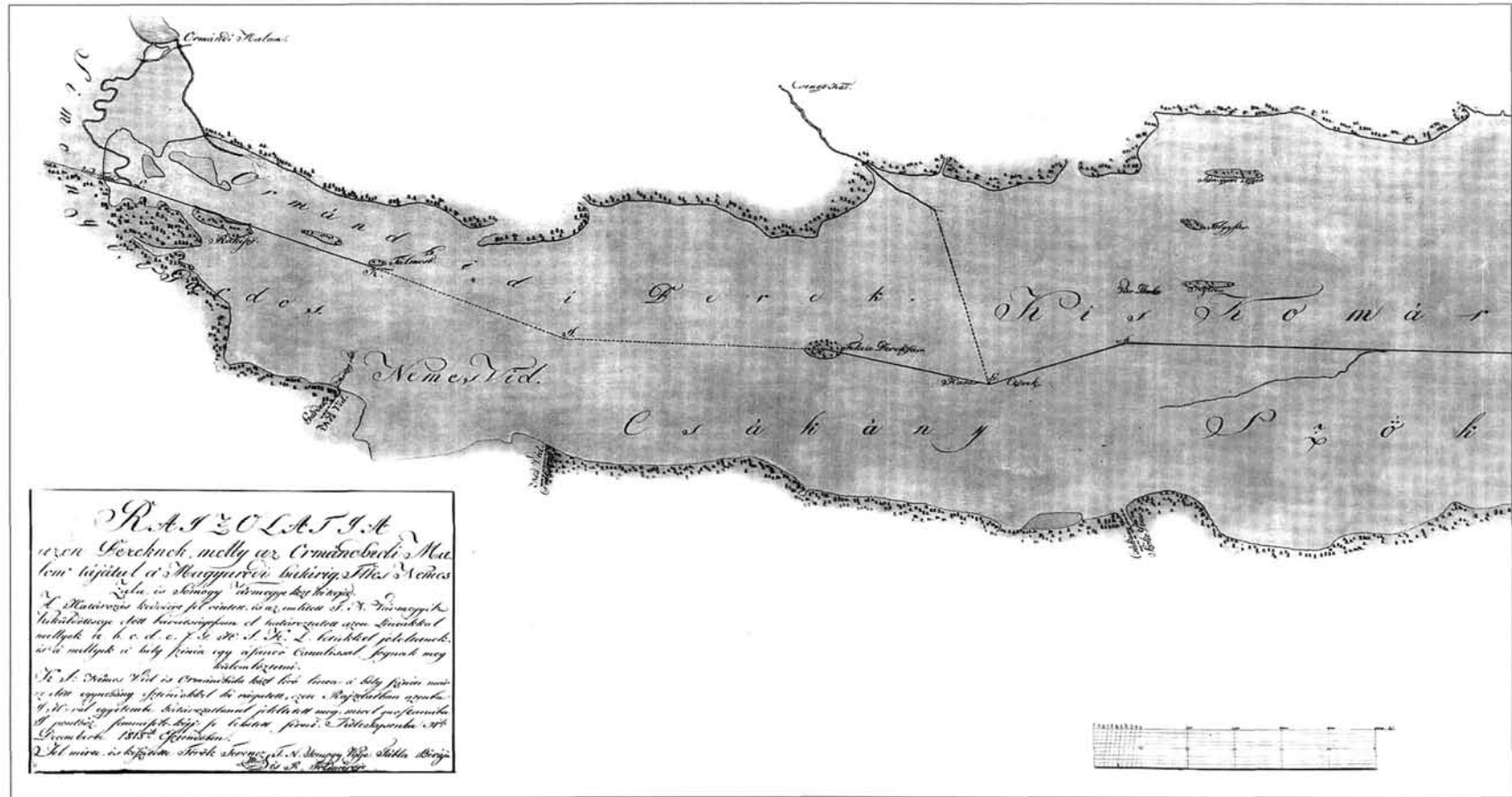
- ² Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992). Szerk.: Költő László és Vándor László. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996.
- ³ Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei - különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár kéziratárának Mikoviny-térképeire. 1. köt. Bp. 1976. 196-197. old.
- ⁴ Lukács Károly: A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Máttyás „Notitai Comitatum Veszprimiensis, Simighiensis et Szaladiensis” c. kéziratának fordítása és ismertetése. Magyar Biológiai Kutató Intézet Munkái 15., Tihany, 1943., 219-300. old. - Idézi: Csopor Tibor: Kis-Balaton. Bp., 1983. 45. old.
- ⁵ Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban - két korabeli forrás alapján. Zalai Gyűjtemény 23. Zalaegerszeg, 1986. 93. old.
- ⁶ Zala Megyei Levéltár XV/6/B - A II. József-féle I. katonai térképfelvétel másolati lapjai
- ⁷ Melhárd Gyula: Somogyvármegye a rendi országgyűléseken. I. 1661-1812. Veszprém, 1906. 270-271. old.
- ⁸ Takács Lajos: A Kis-Balaton és környéke. Somogyi Almanach 27-29. sz. Kaposvár, 1978. 17-18. old.
- ⁹ 1807. évi XVII. törvénycikk - „A magánosok költségén létesítendő vízművekről - A magánosok költségén létesítendő vízművekre nézve, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásával, rendeltetik, hogy ha az együttesen érdekeltek többsége a folyók ártalmas kiáradásainak elhárítására szükséges vízi műveknek saját költségükön leendő elkészítését elhatározza: az ezen munkálat társulatába belépni nem akaró birtokosokat ugyan a rájuk eső költségek hordozására kényszeríteni nem lehet: szabadságukban álland azonban a többi földesuraknak ily munkálatokat, az illető törvényhatóság előleges beleegyezésével s Ő felségének a királyi helytartó-tanács útján arra néve kinyert kegyelmes határozatának hozzájárulásával és az érdekelt felek előleges teljes kártalanítása mellett, saját költségükön végeztetni és ha a munkálat sikerül, azoknak az új műből eredő hasznait, a kik annak létesítéséhez a rájuk eső részben járulni nem akartak, mindaddig zár alatt tarthatják, míg a zár alá vett jövedelmek a ráfordított költségeket ki nem egyenlítették.”
- ¹⁰ Vályi András: Magyar országnak leírása. I-III. köt. Buda, 1796-1799.
- ¹¹ Idézi Takács Lajos: A Kis-Balaton és környéke... 9. old.
- ¹² Somogy Megyei Levéltár, Fonyódi töltés (bozóttelecsapolás) 1813-1820. (kigyűjtött iratcsomó - a továbbiakban: SML Uo.) - Közgyűlési iratok 1814. 1183. sz. Az 1814. augusztus 17-i közgyűlés határozata.
- ¹³ SML Uo. - Mérey László főszolgabíró levele Jankovich Xavér Ferenc táblabírónak, 1815. február 17.
- ¹⁴ Hertelendy Béla: A Zala Vízlecsapoló Társulat története. Nagykanizsa, 1897. 12. old.
- ¹⁵ Süle Gábor: A keszthelyi Georgikon 1797-1848. Bp., 1967. 14. old.
- ¹⁶ Vizeink Krónikája. Szerk.: Fejér László. Bp., 2001. 41. old.
- ¹⁷ Török gondosan kivitelezett, széprajzú és színezett térképlapja ma nem áll rendelkezésre, nem fellelhető, csupán a somogyi főmérnökről szóló írás gyenge nyomású mellékleteként tanulmányozható: Bencze Géza: Török Ferenc, Somogy megye mérnöke (1779-1832) Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 6. Kaposvár, 1975. 91. old.
- ¹⁸ SML Uo. - gr. Festetics Imre levele. Kőszeg, 1817. február 2.
- ¹⁹ SML Uo. - Jankovich Xavér Ferenc és a somogyi küldöttség jelentése, 1817. március 17.
- ²⁰ SML Uo. - Kiskomáromi tanácskozás jegyzőkönyve, 1817. március 30-31.
- ²¹ Bencze Géza: Adatok a Kapos-völgyi vízrendezés első időszakához (1807-1819). Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 1. Kaposvár, 1970. 101-112. old.
- ²² SML Uo. - Ormánd-pusztai jegyzőkönyv, 1817. május 12.
- ²³ Zala Megyei Levéltár, Közgyűlési iratok, 1812. 202. sz.
- ²⁴ SML Uo. - Póka Antal és Török Ferenc jelentése a megyei küldöttségeknek. Kiskomárom, 1818. július 27.
- ²⁵ SML Uo. - Bélik József kanonok, uradalmi kormányzó levele, 1818. május 26.
- ²⁶ Mint korábban említődött, a visszaküldött térkép jelenleg nem fellelhető a Somogy Megyei Levéltárban. A helytartótanácsi levéltárban elhelyezett térkép ma a Magyar Országos Levéltár S 12 Div. XI. 131. sz. alatt található: „Rajzolatja azon Bereknek, melly az Ormándhidi Malom Tájátul a' Magyarodi határig, Ttes Nemes Zala és Somogy Vármegye közt kiterjed...” Török Ferenc, 1818.
- ²⁷ SML Uo. - Ormánd-pusztai gyűlés jegyzőkönyve, 1919. május 24.
- ²⁸ Póka Antal széprajzú kézíratos térképe a Somogy Megyei Levéltárban található, T 141 szám alatt
- ²⁹ Zala Megyei Levéltár Közgyűlési iratok 1820. 204. sz. - Zala megye levele Somogyhoz. 1820. február 21.
- ³⁰ SML Uo. - Tallián Boldizsár jelentése a vármegyének, 1821. augusztus 13.
- ³¹ A magyar vízszabályozás története. Szerk.: Ihrig Dénes. Bp., 1973. 250. old.

1. kép: Az ormándi-berek rekonstruált térképe a II. József-féle katonai felvétel alapján³¹

2. kép: Tomasic János 1792-es megyetérképének részlete

3. kép: Az Ormándi-berek részlete a Zala és Somogy megyék közötti határt kijelölő térképből, 1818.

